

Tóth Eszter Zsófia – Murai András: Szex és szocializmus. Avagy „hagyjuk a szexualitást a hanyatló Nyugat ópiumának”?

Libri, Budapest, 2014. 183 oldal.

Napjainkban a szexualitás problematikájának történeti kontextusba helyezése rendkívül népszerű kutatási témát jelent a humántudományok, így a történet-tudomány területén is. A szocialista időszak szexualitásának vizsgálata azonban ezidáig meglehetősen hiányosan volt jelen a történetírás magyarországi palettáján, annak ellenére, hogy a külföldi szakirodalom már átfogóan foglalkozott a kérdéssel.¹ A rendszerváltozás óta a magyar történeti szakirodalom a szexualitás egyes résztemáit elemezte behatóbban, úgymint – kiemelten – a prostitúciót,² a leszbikus szerelmet,³ a homoszexualitást mint társadalmi jelenséget és identitásképző tényezőt,⁴ a szocialista mindennapok testiségét és szexuális szokásait,⁵ az abortuszt és a perinatális gyászt,⁶ vagy például a Playboy-jelenséget és az erotika befektetési előnyeit.⁷ A recenzált kötet szerzői, Tóth Eszter Zsófia történész és Murai András filmesztéta – évek során megjelent tanulmányaikat egy csokorba gyűjtve – arra törekedtek, hogy a szocializmus időszakának szexualitása tárgya köré fonódva, számos tematikán keresztül mutassák be a mindennapi élet eme jellegzetes szeletét.

A könyv tömör és kissé provokatív címe – a két erőteljes hatású, már-már hatásvadász kifejezéssel – előre utal arra, hogy a műben nem csupán a szexualitás valamely kapcsolódó résztemája kerül bemutatásra, hanem komplexebb feltárásnak lehet beavatottja az olvasó. A könyv témája valóban szerteágazó: foglalkozik népesedéspolitikával, az abortusszal, illetve a házassággal kapcsolatos jogszabályokkal, a szex és a politika viszonyával, a hatalmi eszközként működő sajtó szerepével, a szexualitás és a kommunikáció kérdésével, a nudizmussal/naturalizmussal, a mássággal, a prostitúcióval, de – kiragadott epizódként, többek között – a tragikusan végződő, 1985-ös szépségkirálynő-választás, illetve a Balatonra érkező NDK-s turistalányokkal kapcsolatos élmények is helyet kapnak benne.

¹ Lásd például: McLallen, Josie 2011: *Love in the Time of Communism. Intimacy and Sexuality in the GDR*. Cambridge.

² Lásd például: Diósi Pál 1990: *Ez nem kéjutasítás. Interjú a budapesti prostitúcióról*. Budapest; Dobray György 1990: *K-éjszakák és nappalok a prostituáltakkal*. Budapest; Szécsényi Mihály 2010: A budapesti prostitúció átalakulása az 1960-as években. In: *URBS. Magyar Várostörténeti Évkönyv V*. 311–327.

³ Lásd például: Borgos Anna – Takács Mária 2011: *Eltitkolt évek*. Budapest.

⁴ Lásd például: Takács Judit 2004: *Homoszexualitás és társadalom*. Budapest.

⁵ Lásd például: Valuch Tibor 2013: *Magyar hétköznapok – Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig*. Budapest.

⁶ Lásd például: Singer Magdolna 2006: *Asszonyok álmában síró babák*. Budapest.

⁷ Simon István 2005: Kettős mérce: az erotika befektetési előnyei a szocializmusban. *Archivnet* (5.) 4. http://www.archivnet.hu/kuriozumok/kettos_merce_-_az_erotika_befektetesi_elonyei_a_szocializmusban.html – utolsó letöltés: 2015. május 30.

A látszólagos komplexitás ellenére azonban a könyv letétele után mégis kissé csalódott lehet az olvasó. Nem beszélhetünk ugyanis arról, hogy a Kádár-korszak szexualitásának sajátosságait, jelenségeit, folyamatait többféle perspektívából feldolgozó, minden igényt kielégítő könyv született volna. Ez persze amiatt is előfordulhat, hogy a feldolgozott korszak még túl közel van jelenünkhöz, még nem telt el annyi idő, hogy a reflektálás a teljesség igényére törekedhessen.

A hiányérzetet erősíti a kiadvány jellege is, mivel az inkább tanulmánykötetnek nevezhető, amelybe a szerzők korábbi írásaikat helyezték egymás mellé. Ezek sok esetben nem függnek össze, különálló testeket képeznek a szövegfoltyamban. Mindez azt az érzést kelti az olvasóban, hogy a szöveg nem egészen koherens, nem vezet egységes narratívára, hiányzik a linearitása, inkább a mozaikszerűség jellemzi, s az egyes fragmentumokat csupán a szexualitás tágabban értelmezett fogalma kapcsolja össze. A szerzők maguk is tudatában voltak annak, hogy munkájuk nem adhat kerek egészet, s ezt már a bevezető szövegrészben le is szögezték: „Reményeink szerint a könyvből kirajzolódó – korántsem teljességre törekvő – kép segít az elsődleges emlékezet személyes élményeit kiegészítve, a szocialista rendszerhez való ironikus vagy épp nosztalgikus viszonyunkat tovább árnyalni, a fiatalabb generáció számára pedig ez az áttekintés is hozzájárulhat a Kádár-kor másodlagos emlékezetének kialakításához.” (12.) Azonban nem csupán a kialakult kép, de a szerkesztettség is hiányos, amire talán a legjobb példa a befejezés, a lezárás hiánya. Összefoglalás helyett ugyanis mindössze egy utóhang árulkodik arról, hogy a könyv nemsokára véget ér. Ez a fejezet meg sem kísérli az összegzést. Ehelyett Tóth Eszter Zsófia jelenleg is folyó kutatási témába enged betekintést (NDK-s csajok, magyar amorózók, egynyári szerelmek). A lezárás hiánya itt nem áll koherens viszonyban azzal a bevezetőben megfogalmazott céllal, hogy a szerzők nem törekedtek a teljességre, ezért az összegzésre sincs szükség. Véleményem szerint ez inkább a szöveg szerkesztési hiányosságának a jele, s csökkenti a kötet igényességét. Nem továbbgondolásra serkent, hanem hiányt kelt az olvasóban, ugyanis az elolvasott fejezetek – töredékeként – lezáratlanul maradnak.

A kötet stílusával és nyelvezetével a szerzők kettős célt tűztek maguk elé. Egyrészt a történettudomány módszereivel és készleteivel dolgozva történeti művet kívántak írni; másrészt kötetüket elsősorban a nagyközönségnek szánták, amire már a könyv címe is utal. Ez a kettős cél – amely véleményem szerint nagyon fontos és a történetírás útjának egyik lehetséges jövőjét jelentheti – jelen esetben azt eredményezte, hogy a kötet tudományos igénnyel íródott, de nem szigorú értelemben vett szaktudományos írás; stílusa könnyedebb, olykor szórakoztató, ami lehetővé teszi, hogy a nem történész olvasók is szívesen nyúljanak hozzá. Ugyanakkor e kettőség nem minden esetben szolgált a könyv előnyére. Bár a végjegyzetek tájékoztatják az olvasót, de a szélesebb közönség, aki manapság az azonnali – internetes – magyarázatokhoz szokott, hiányolhatja azokat, s nem feltétlenül fordul az utolsó oldalakon lévő apró betűs kiegészítésekhez. A rendszerváltozás után született generációknak pedig gyakorta jóval több magyarázatra lett volna szükségük. Néhány esetben teljesen hiányoznak a magyarázó történetek

a könyvből. Erre példa a II. fejezet (*Testképek*) szépségkirálynő-választásról szóló altémája, amelyben szó van a nézőpontokról, helyet kap az oral history, a média-reprezentáció, de hogy valójában mi történt, annak utána kell járni. Erre főként a fiatal olvasóknak lehet szüksége, akik tudatába, emlékezetébe nem ivódott be a tragikus és szimbolikus történet.

Véleményem szerint a kötetben megjelenő illusztrációknál is ez a kettősség érezhető. A téma iránt érdeklődő igényes olvasó, úgy gondolom, joggal várhatja el, hogy képaláírások segítségével tájékozódhasson, miért is került oda az adott fotográfia vagy újságkivágás. Természetesen vannak egyértelmű esetek (például a szépségkirálynő-választás médiareprezentációja), amelyeket nem kell különösebben magyarázni, ám több illusztrációnál is az lehet az olvasó érzése, hogy azok meglehetősen esetlegesek, nem érezhető a kapcsolat a szöveg és a képi ábrázolás között, ezt a hiányt feloldhatták volna a magyarázó képaláírások. A funkció nélküli, ismeretlen eseményt, anonim személyekkel ábrázoló, esetleges illusztrációk használata egyértelműen a népszerűsítő stílus irányába mutat.

A kötet sok résztémát emel ki a szexualitás tekintetében, ezek képezik a fő- és alfejezeteket. Az első fejezet a *Szex és politika* címet viseli, ami a Kádár-korszak abortuszdiskurzusaival és a népesedéspolitikai vitákkal foglalkozik részletesen. E fejezet rövid abortusztörténeti áttekintést is ad, amelyből véleményem szerint kissé hiányzik a történeti kontextus és az összehasonlítás lehetősége. Jobban megérthető volna ugyanis a magyarországi szocializmus abortuszértelmezése, ha történeti előzményeiről és napjaink helyzetéről is tudomást szerezhetne az olvasó. Szintén hasznos lett volna annak felvázolása, hogy mindez milyen törvényi keretek mentén zajlott a szocialista blokk más országaiban, vagy épp a nyugati világban.

A Rómeó és Júliától a nyitott házasságig című fejezet rendkívül érdekes betekintést ad a szocialista időszak modern házasságának eszményébe, abba a széles palettán mozgó közbeszédbe, amely a tudományos igényű munkáktól az olvasói leveleken át a magazinok cikksorozatain keresztül fogalmazódott meg. A szerzők széles körből számos példát hoznak az ideálisnak tartott házasságra, a párválasztási problémákra, a névviselés változásaira, a nyitott és boldog házasság lehetőségeire. A széles merítés ellenére érzékelhetőbbé váltak volna ezek a problémák és jelenségek, ha több és részletesebb személyes élettörténet bukkant volna fel a szöveghelyeken, ha az átlagemberek történetei nagyobb hangsúlyt kaptak volna. Sőt, a fejezet még izgalmasabb lehetett volna, ha ezek az egyéni életutak a társadalom különböző rétegeihez tartozó személyek történetét mutatták volna be, hiszen az átlagemberek által megélt valóság felől sokkal jobban meg lehet közelíteni a kérdést, mint a hatalom torz önreprezentációjának dominanciája felől.

A Doktor úr, kérem... című harmadik fejezet az *Ifjúsági Magazin*ből (1965 és 1989 között) válogat szemelvényeket arra vonatkozóan, hogy a szexualitásról milyen diskurzusok folytak az időszakban; mi számított a lap küldetésének; milyen nevelő hatással volt a lap a fiatalok szexualitására; milyen megszólalási módokkal hozta közelebb olvasóit a témában; az olvasói levelek és a szakértői vélemények miként jelentek meg a rovatokban; milyen fontosabb vitasorozatok

(*Hogyan vesztetted el? Tabuk és szexuális erkölcs*) manifesztálódtak a magazinban, és milyen testelvárásokat közvetített a lap a fiatalok felé (AIDS, óvszerhasználat, nudizmus, topless, tetoválások stb.). Mivel az 1965-ben debütáló *Ifjúsági Magazin*nak majd' harminc évig nem volt vetélytársa e területen, természetes, hogy bemutatása és értékelése alapvető tudással gazdagítja a szocializmus és szexualitás kérdésköréről eddig szerzett ismereteket. Mégis felmerülhet a kérdés, hogy a szerzők szemlélő módszere, amely nem terjed ki minden sajtótermékre, és az *Ifjúsági Magazin*ból is sok esetben csupán kiragad információkat vagy cikkeket, megengedheti-e az általános érvényű kijelentéseket a szocializmus szexualitására nézve. Ide kapcsolódik az a kérdés is, hogy a szerzők miért csupán a filmet választották reprezentatív művészeti ágként a kötetbe. Miért nem kapott kellő figyelmet például az irodalom? Nyilvánvaló, hogy ebben a kérdésben a szerzők szakmaisága, foglalkozása is mérvadó volt, hiszen Murai András filmesztétaként evidens, hogy a filmek világában természetes otthonossággal mozog (a kötetben szereplő filmek jegyzéke önálló függelékben is fel van tüntetve), de ez nem oldja fel azt a hiányt, hogy a műből – többek között – hiányoznak az irodalmi (szép-irodalmi, ifjúsági irodalmi stb.) összevetések.

A negyedik fejezetben – *Dologtalan, luxus életmódot hajhászó léha elkövetők? Striciknek kiszolgáltatott áldozatok?* – a Rákóczi téri prostitúciót titkosrendőrségi jelentések, rendészeti források, szociográfiák és magazinok cikkei alapján, új szemszögből ismerhetjük meg. Kiderül például, hogy a szocialista időszakban dologtalan, léha életmódot hajhászóknak látták az örömlányokat, és kategorizálták őket (hivatásos prostituáltak, fiktív munkavállalók, elit/szállodás réteg). Az alapos elemzés ellenére azonban ebből a fejezetből – véleményem szerint – szintén hiányoznak az egyéni életutak. Mert bár a *KI* című filmben bemutatott sorsok itt is megisméltődnek, de talán tovább lehetett volna árnyalni a képet interjúk segítségével, mert így a prostitúció reprezentációja jórészt csupán a rendőrségi jelentéseken, valamint az „értelmiségi diskurzus részeként értelmezhető szociográfiákon” (102–103.) nyugszik, és az érintettek kevéssé kapnak hangot. Ezáltal mintegy másodjára is lecsúsásra ítéltetnek, hiszen nem képviselhetik önmagukat a történetírásban.

A Magánörömök, közállapotok. A szexualitás ábrázolása a '80-as évek magyar filmjeiben című fejezet sok tekintetben választ kínál a „hogyan” kérdésére, de számos fontos téma csupán a filmek kontextusában merül fel. Említhetjük itt a homoszexualitást, amelynek kapcsán két film elemzésére is sor kerül (*Egymásra nézve, Mielőtt befejezi röptét a denevér*). De azon kívül, hogy a filmben miként ábrázolták az azonos neműek viszonyát, nem kapunk választ arra, hogy mennyiben volt ez elfogadott a korszakban; miként vélekedtek erről a magazinok; miként bukkant fel a téma a művészetekben, az irodalomban. Nem találkozzunk interjúkkal, hogy például homoszexuális párok miként éltek meg kapcsolataikat a múlt rendszerben; milyen mértékben bélyegezték meg őket; érték-e őket esetleg atrocitások másságuk miatt? De érdekes téma lehetett volna annak vizsgálata

is, miként jelent meg például a homoszexualitás az oktatási anyagokban, a nemi felvilágosítások alkalmával?

Rendkívül érdekes a kötet utolsó – „*Született leselkedők vagyunk*” *Délegyháza, nudizmus, naturizmus című* – fejezete, amely nem csupán a mozgalom magyarországi kifejlődését mutatja be, de párhuzamként felrajzolja a németországi nudizmus kialakulását is. Az ilyen analógiát, amely jelen esetben tökéletesen megvalósult, hiányolom a kötet korábbi fejezeteinél. Ezt a részt is tovább lehetett volna erősíteni és árnyalni interjúkkal, visszaemlékezésekkel, mert – az *Iffúsági Magazin*ban közölt nyilatkozatokon túl – itt is csupán egyetlen hölgy szólal meg a kérdésben, pedig a pro és kontra, a nudizmus mellett és ellen érvelő kortárs vélemények ütköztetése minden bizonnyal ösztönzően hatott volna a jelenség mélyebb értelmezésére és bemutatására.

A megfogalmazott kritikák ellenére azonban mindenképp úgy gondolom, hogy a kötet egy nagyszerű vállalkozás – remélhetőleg első terméke – arra nézve, hogy a szocializmus korszakának szexualitással kapcsolatos diskurzusaiba betekintést nyerjünk. A szerzők munkája azért is nagyra becsülendő, mert törekedtek a téma komplex feldolgozására, még akkor is, ha ez nem sikerült minden esetben. Minden bizonnyal a téma sokrétűsége és összetettsége okozza, hogy az olvasónak hiányérzete támadhat a kötet kapcsán, és hogy érdeklődése még annyi más kérdéskört is bekapcsolna a szexualitás problémakörébe. Talán reménnyel bizakodhatunk, hogy Tóth Eszter Zsófia jelenleg is folyó, a szocializmus korszakát érintő kutatásai hamarosan újabb kötetekben látnak napvilágot, s kérdéseink egy részére azokban kapunk választ.

Kelbert Krisztina